

Fåglar

KARAKTÄRSFÅGLAR

Av alla de fåglar som bor här året om eller bara under sommarens häckningstid har vi valt ut några som är typiska för Arvidsjaur. Vi kallar dom för våra karaktärsfåglar.

TJÄDER, *Tetrao urogallus*

Tjädern är störst bland våra skogshöns och en prydnad för den gamla skogen. Tuppen och hönan skiljer sig både i storlek och färg. Tuppen är övervägande svart med en solfjäderformad stjärt och kan bli upp emot 90 cm lång, de brunspräckliga hönorna betydligt mindre. Under vintern utgör tallbarr den huvudsakliga födan och på sommaren utökas födan med bl.a. knoppar, bärris och en del insekter. Vintertid gräver de ner sig i snön eller tar skydd under en gran för att minska energiförlusten under de mest påfrestande förhållandena.

De som befinner sig ute i skogen på våren kan få uppleva ett tjäderspel. Då samlas fåglarna på öppna spelplatser där tupparna kämpar om hönornas gunst och stundtals kan det gå riktigt vilt till. Annars ser vi oftast tjädrar och andra skogshöns vid väggkanten där de äter småsten. Tillsammans med en kraftig muskelmage mal gruset ner de hela tallbarren så att de kan tillgodogöra sig näringsämnen i födan. En tjäder går ganska bra att spåra på grund av sin spillning. Var tionde minut släpper de sju cm. långa korvar av tallbarrester. Regelbundenheten gör att både tid och hastighet på förflyttningen går att avläsa. Tjäderstammen har minskat till en tredjedel av den stam som fanns på 1930-talet och det anses bero på ett förändrat skogsbruk med minskad andel sammanhållna gamla skogar.

SÄDESÄRLA, *Motacilla alba alba*

Fåglar har hög energiomsättning bland annat för att deras kroppstemperatur är 40 grader jämfört med däggdjurens 37 grader. För att överleva måste de ha ständig tillgång till föda. I vårt svenska klimat är det därför många fåglar som flyttar söderut inför vintern. Sädesärlan är en av dem och är en av våra punktligaste flyttfåglar. Namnet är gammalt och syftar på att fågeln återvänder när det dags för vårbruket. Sädesärlan trivs i människors närhet och följde ofta bönderna vid plöjning av åkrarna för att hitta föda i den uppluckrade jorden. Det är en löpsnabb fågel som fångar insekter på öppna områden.

Sädesärlan är smacker, ca 18 cm med långa ben och vippar hela tiden med den långa svarta stjärten. Könen skiljs åt på hjässan. Honorna har grå hjässa och hanarna svart. Kroppens färger är i svart, vitt och grått. Vår lokala benämning är "trönuela" (tranaärla) då man fordom trodde att den "liftade" på tranans rygg eftersom båda kom samtidigt till våra bygder; Vintrarna tillbringar sädesärlan från Tyskland ner till norra Afrika.

SPILLKRÅKA, *Cryocopus martius*

Det latinska namnet betyder ungefär "den som träget arbetar med träd" och det stämmer ganska bra på denna vår största hackspett. Spillkråkans ihärdiga trummande hörs lång väg när den jagar trädlevande insekter eller bygger sitt bo. Myror är

favoritfödan. Det lokala namnet är ”störnkraka” (störkråka) och anspelar på dess sittande på störrar.

Den är svart till färgen med röd hätta och kan bli över 40 cm. lång. Bohålet har den högt upp i en högstammig skog. Spillkråkan tvekar om att bo rymligt och den uthackade bokammaren kan vara över en halvmeter djup. Även större, mindre och tretåig hackspett samt gråspett finns i våra skogar. Alla hackspettar är fridlysta.

LAVSKRIKA, *Perisoreus infaustus infaustus*

Lavskrikan är Norrbottens landskapsdjur och till skillnad mot Spillkråkan, som är en hackspett, är Lavskrikan en äkta kråkfågel. Getarpojkar och skogsarbetarens ständige följeslagare som ofta visar sig vid lägerelden. Den är nyfiken och orädd och låter sig gärna smaka av matsäcken. Lavskrikan är en allätare som hamstrar födan i trädspringor. För vinterbehovet gömmer de insekter, frön och bär och de kommer ihåg exakt var dessa gömmor är. Ibland kan de även äta småfåglar och däggdjur.

Största fienden är sin större släkting nötskrikan som tar deras ägg och ungar. Lavskrikan är ca 29 cm lång och har en rufsig gråbrun dräkt med rödbruna inslag på vingarna, övergumpen och stjärten. Trivs i gamla lavrika barrskogar i större delen av Norrland. Så vanlig i våra trakter att den har två lokala namn. I den Pitemålsdominerade delen av kommunen kallas den ”Röudóll”, som anspelar på den rödaktiga färgen, och i de södra och västra kommundelarna ”Guáxick”, som tros vara en ursprungligen samisk benämning.

STORLOM, *Gavia arctica*

Har man en gång hört Storlommens ödsligt klagande läte en mörk sensommarnatt så glömmen man det inte. Poeten Karl Vennberg vävde in detta starka ljud i en dikt om ensamhet, han skrev;

”Vad som helst av blod på händer

Storlommens skri

och kniv mot öppet öga,

vad som helst blott inte samma

ensamhet på nytt”

Lom är ett gammalt fornnordiskt namn som betyder skrik och som förr i tiden användes för både storlom och smålom. Storlommen är en långsmal fågel med korta ben långt bak, väl anpassad för simning. Halsen och huvudet har en obemärkt övergång och slutar vid en dolkformad näbb. Från huvudet och ner efter nacken är de askgrå och strupen är svart.

Storlommen bygger sitt bo nära stranden i steniga näringsfattiga skogssjöar och uppdämda älvar. De är mycket känsliga för förändringar i vattenståndet. Storlommen är beroende av att boet ligger nära stranden då de rör sig dåligt på land på grund av att benen sitter så långt bak på kroppen. Enligt gammal sägen så skapades den vackra storlommen av Djävulen som dock glömde att ge den fötter. Han insåg sitt misstag och kastade fötterna efter den bortflygande fågeln och de fastnade längst bak i stjärten… Lommens skinn är segt och har nyttjats till både mössor och jaktväskor. Vintrarna tillbringar lommen på sydligare breddgrader vid Kaspiska havet och Svarta havet.

SÅNGSVAN, *Cygnus cygnus*

En av våra största fåglar med ett vingspann på över två meter och en längd på 130 – 140 cm. Jagades tidigare hårt för skinn och köttets skull med bland annat rävsaxar… På 60-talet fanns endast ett tjugotal par kvar innan fridlysning och inplantering lyckades få stammen att växa. I dag räknar man med 4000 häckande par. Majestätiska svanar i skogstjärnar omgivna med mörk urskog är en sinnebild för Norrland och Sångsvanen utsedd till Norrbottens landskapsfågel.

Omisskännlig i våra trakter med sin vita fjäderdräkt, långa hals och gula-svarta näbb. I södra Sverige kan den förväxlas med Knölsvan som dock inte häckar i Norr och Västerbotten. Åter vattenväxter och häckar gärna i trånga vatten. Pratar med ett trumpetande ljud. En sägenomspunnen fågel som omnämns redan av Sokrates och skapat berättelser som ”Leda och Svanen” i den Grekiska mytologin och ”Den fula ankungen” av HC Anderssen.

TALLTITA, *Parus montanus borealis* (mesen som lever i de nordliga bergen)

En av våra vanligaste fåglar, inte minst vid fågelbordet om vintern där den trängs med Talgoxen och ivrigt lagrar åtråvärda frön i träden omkring. En ogenerad liten fågel som är lätt att få tam nog att hämta mat ur handen. På den tid det fanns skogsarbetare i våra skogar blev den kallad ”skogsarbetarens vän” för sin trogna uppenbarelse vid matrasten.

Ljust grå med svart hätta och brungrå rygg och vingar, ca. 12 cm lång. Lever av insekter, larver, frön och bär. Hålboende och hackar gärna ut bohålet själv i döda träd och stubbar. Mycket lätt att förväxla med Entitan som finns i södra Sverige. Lokala namn ”Läilldjaita” eller ”Spottedjaita”. Det första anspelar på storleken – liten, och det andra är antagligen ljudhärmande.

TRANA, *Grus grus*

Tranan är en verklig karaktärsfågel i våra våtmarksrika trakter. Den är också orsaken till Sveriges mest kända fågellokal, Hornborgasjön i Västergötland, där de rastar i tusentals i början av april på sin väg till häckningsplatser i norr. Nu finns även tecken att våra tranor här längst uppe i norr kan ha en östligare flyttväg över Finland. Hit kommer dom i vilket fall i april och ofta återvänder samma tranor år efter år till samma häckningsplats. Dessutom verkar tranor leva i livslånga äktenskap.

Tranan är en av våra största fåglar med en längd på drygt en meter. Färgen är grå med svart-vit teckning på hals och huvud och svarta vingspetsar. Födan består av såväl bär och knoppar som möss och grodor. Under vintern befinner sej tranorna i södra Europa, framförallt Spanien, och norra Afrika. Under medeltiden serverades trana som en delikatess vid furstarnas bord. Tranan har också en mytologisk koppling. Den antika grekiska trandansen, Geranos, skulle illustrera hur hjälten Theseus efter att han dödat odjuret Minotauros lämnade Minotauros labyrint på Kreta i en tranas gestalt.

PÄRLUGGLA, *Aegolius funereus*

Det latinska namnet *Aegolius* betyder uggle och *funereus* har med begravning och död att göra… Fordom ansågs alla ugglors ljud som illavarslande och Pärflugglans upprepande blåsande i den mörka vinternatten kan tveklöst upplevas som kusligt.

Vår vanligaste uggle och tämligen liten. Fullvuxen är den ca. 25 cm. lång med en vingbredd på drygt en halv meter. Ovansidan är brun med vita fläckar och undersidan vitaktig med bruna fläckar. De stora ögonen är gula och ger en lätt ”förvånad” uppsyn. Pärflugglan trivs bäst i gammal granskog och bor i håligheter. Den övertar gärna gamla Spillkråksbon. Födan består av smågnagare (sorkar och råttor) som jagas nattetid. Ett gammalt lokalt namn är ”Härabäver'n”, hära = hare, och lär komma från en tid när man trodde att Pärflugglans speciella läte kom från ett nattaktivt djur, Haren.

VIDESPARV, *Emberiza rustica*

Denna tämligen oansenliga sparv som trivs i sumpiga granskogar och inte gör mycket väsen av sej är kanske Arvidsjaur karaktärsfågel nummer ett… Det är nämligen i Arvidsjaur, eller närmare bestämt Skatträsk, som den först hittades, beskrevs och namngavs.

En riktig norrlandsfågel som är en raritet i södra Sverige. Dessutom en av få som övervintrar österut i Centralasien, Kina, Japan och Korea. Videsparven är ca. 14 cm. lång. Brunspräcklig på ovansidan med ett rostbrunt band över ett i övrigt vitt bröst och undersida. Hannen har en karakteristisk svart-vit teckning på huvudet till skillnad mot honans brunspräckliga. Ungarna föds upp på insektsdiet medan vuxna huvudsakligen äter frön.

DRILLSNÄPPA, *Actitis hypoleucos*

Bland alla vadare som sommartid uppehåller sej vid våra stränder har vi valt den kanske vanligaste, Drillsnäppan. Beskrevs första gången av Olof Rudbeck på hans Lapplandsresa sommaren 1695. Anses tillhöra de allra först inflyttade fåglarna efter

istiden.

Pratglad fågel vars karakteristiska, lätt vemodiga läte gett den namnet ”Spel-nisch” i folktraditionen. Gråbrun på ovansida och bröst med vita vingband. Vit på undersidan. Blir ca. 20 cm. lång. Lever av larver, blötdjur och insekter, främst sländor och flugor.

LADUSVALA, *Hirundo rustica*

Det är inte svårt att gissa var denna svala trivs… I och vid ladugårdar och ladugårdar har det funnits gott om i Arvidsjaurs kommun. Dock inte i dag vilket är anledningen till att denna tidigare allmänna fågel numera inte är så talrik. Om svalor fanns länge en utbredd tro att dom övervintrade på sjöbottnar… Vetenskapsakademien tröttnade på vanföreställningen och utfäst 1850 en belöning på 30 riksdaler till den som fiskade upp en levande svala. Ingen har ännu vunnit belöningen…

I stället för sjöbottnar tillbringar våra svalor vintrarna i mellersta och södra Afrika. Ladusvalan blir upp mot 20 cm. lång och det är den långa kluvna stjärten som gör den till vår längsta svala. Det är också stjärten som gett den dess smeknamn i våra trakter, ”Sax-solva” (solva = svala). Blåsvart ovansida, stjärt och vingar. Gräddvit undersida och roströd panna och strupe. Insektsätare som likt våra andra svalor, hussvala och backsvala, är en mycket skicklig och snabb flygare. Ladusvalan är en av de fåglar som är mest anpassad till och beroende av människan.

KUNGSÖRN, *Aquila chrysaetos*

Vår kung bland fåglarna är mytomspunnen med sägner som berättar att det inte bara är barn som blivit bortrövade, utan även vuxna människor… Normalt lyfter dock örnen endast halva sin vikt eller mindre. Det är en stor fågel med en kroppslängd på ungefär 90 cm och honan blir något större än hanen. Gamla örnar har mörkare dräkt än de yngre som även har vita fält på vingar men gemensamt för alla åldrar är den rostgulbruna nacken.

Över hälften av landets kungsörnar finns i Norr och Västerbottens inland och fjälltrakter. Dock utgör detta inte mer än cirka 300 häckand par och det här är med andra ord en kung med problem. Högst upp i näringskedjan utsätts örnen för stora doser av olika miljögifter, dessutom har den låg reproduktion med högst en unge per år. Minskande gammelskogar, boplundrare och förrådiska kraftledningarna är andra problem för majestätet. En och annan slagen renkalv gör den inte heller särskilt populär bland samerna. En seglande kungsörn med vingspann på omkring två meter som spaningsflyger i luften är en mäktig syn. De är skygga fåglar som behöver ostörda trakter för att kunna anpassa sig. Nästet fordrar gamla grova furor och används i flera år, ibland även av flera generationer. Kungsörnarna bildar par för hela livet och kan bli upp till 30 år gamla. Kungsörnen är fredad sedan 1924.

GULSPARV, *Emberiza citrinella*

Gulsparven tillhör familjen fältsparvar och är vanlig i hela Sverige. Den är 17 – 18 cm. lång med ett vingspann på ungefär 25 cm. Även om gulsparven är stor för att vara en sparv så väger den inte mer än 25 – 30 gram. Hannen är gul på huvudet med mörkare fläckar och streck på halsen och bröstet. Buken är enbart gul. På ryggen och skuldrorna är den gråaktigt rödbrun med svarta fläckar. Honan har en något suddigare färgteckning.

Sången kan beskrivas som att fågeln räknar, ett sångparti kan låta: tju, tju , tju, tju, tju, tjuuu. I södra Sverige fanns en utbredd tro på att man kunde få gulsot om en gulsparv flög över taknocken just då man steg upp. Botemedlet var att äta en stekt gulsparv… Här i norrland har vi inte ägnat oss åt sådan vidskepelse men dock gett gulsparven ett smeknamn, ”Sisselskit”, med oklar innebörd. Gulsparven lever av insekter och frön.

SKATA, *Pica pica*

Man kan kanske säga att skatan är en fågel som berör oss… Den är oblyg och skränig och trivs dessutom med att vara nära människor. Dessutom vacker i sin eleganta blåsvart-vita kostym. Näbben och fötterna är svartgrå och ganska grova. Buk, kroppssidor och skuldror är vita, och handpennorna är övervägande vita. Den resterande fjäderdräkten är svart med metallglans. En fullväxt skata kan bli upp mot en halvmeter lång med lika brett vingspann. Skator lever i livslånga parbildningar medan unga skator som inte bildat familj drar runt i ungdomsgång.

Ett skatbo är ett rejält byggföretag som ofta tar 40 dygn att färdigställa. Redet är ett klotformat bygge av grenar och kvistar som kan vara drygt en halvmeter i diameter. Själva boskålen där äggen läggs är ett flätat konstverk av lera och fina rötter. Ett skatbo är stabilt nog att klara ganska hårda stormar. Det händer att gamla skatbon övertas av ugglor och falkar. Skatan är en mytologisk fågel i alla gamla kulturer. I Kina och Japan ansågs den lyckobringande och i den germanska kom den med sorg, nöd och sjukdom… Skatan har inspirerat till musik som Rossinis opera ”den tjuvaktiga skatan”, som anspelar på fågelns nyfikenhet för glänsande föremål och dess samlande. Skator är bland de klokaste djur som finns och ha i tester lika många ”rätt” som schimpanser och hundar… På vårt lokala tungomål har skatan kallats för ”Schiir”.

KNIPA, *Bucephala clangula*

Knipor hör till gruppen dykänder och är en vanlig fågel i våra sjöar. Typiskt är de gula ögonen som ger fågeln namnet "goldeneye" engelska. Hanen är särpräglad med sin svartvita parningsdräkt. Det skimrande grönsvarta huvudet har en stor vit fläck mellan näbben och det lysande gula ögat. Utefter sommaren får den en dräkt som mer liknar honans. Honan har grå kropp, brunt huvud och en varierande vit halsring. Knipan är 38 till 49 centimeter lång och når en vikt av 500 till 1300 gram. Den har det förhållandevis största huvudet bland änderna.

Födan består av små fiskar, snäckor, kräftdjur, växtdelar och insekter samt deras larver. För att nå bytet dyker knipan ibland ned

djupt som åtta meter. Knipan har i flykten ett typiskt visslande vingljud, hyhyhyhy, som hörs på långt avstånd. Namnet knipa är antagligen ljudhärmande. Knipan är hålbyggare. Gamla spillkråksbon duger utmärkt men utplacerade holkar behövs för att kompensera all gammal skog som inte längre finns. Det här är en utpräglad norrlandsfågel som under 1900-talet spridit sej ner i mellersta och södra delarna av landet.